

สรุปผลการดำเนินโครงการจัดการความรู้
โครงการ งานช่างรักในโบราณสถานสมัยรัตนโกสินทร์

ภายใต้โครงการ
เครื่องรัก เครื่องเงินที่เป็นโบราณวัตถุ – ศิลปวัตถุ และโบราณสถาน
เพื่อการอนุรักษ์ การตรวจพิสูจน์ และสร้างสรรค์สืบทอดงานช่างไทย

ประจำปีงบประมาณ

๒๕๕๖

กลุ่มอนุรักษ์โบราณสถาน
สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร

คำนำ

การศึกษา “งานช่างรักในโบราณสถานสมัยรัตนโกสินทร์” เป็นการศึกษาเพื่อรวบรวมข้อมูลงานช่างรักโบราณที่ยังคงปรากฏในโบราณสถานสมัยรัตนโกสินทร์ โดยเป็นส่วนหนึ่งของโครงการความรู้ในการตรวจพิสูจน์โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุและสิ่งเทียม ประเภทเครื่องรักและเครื่องเงิน โดยเนื้อหาจะนำเสนอข้อมูลด้านงานช่างรักแบบประเพณีดั้งเดิมที่ปรากฏในโบราณสถานสมัยรัตนโกสินทร์

งานช่างรักไทย เป็นหนึ่งในงานช่างสิบหมู่ที่แสดงให้เห็นถึงความวิจิตรงดงามในงานช่างไทย ซึ่งมีเอกลักษณ์ทั้งด้านเทคนิคกรรมวิธีการผลิตและรูปแบบ นับว่าเป็นภูมิปัญญาของช่างโบราณอันทรงคุณค่า งานช่างรักไทยนั้นแบ่งออกเป็นงานช่างรักสมุกหรืองานลงรักปิดทองประเภทต่างๆ, งานช่างรักประดับกระจก และงานช่างรักประดับมุก งานช่างรักเหล่านี้จัดว่าเป็นระเบียบวิธีที่เกี่ยวข้องกับงานมัณฑนศิลป์ คือการประดับตกแต่ง ไม่ว่าจะเป็นการตกแต่งบนงานหัตถกรรม เช่นเครื่องรัก เครื่องเงิน ต่างๆ, การตกแต่งบนปฏิมากรรม เช่นการลงรักปิดทองบนองค์พระพุทธรูป และการตกแต่งบนองค์ประกอบต่างๆ ของสถาปัตยกรรม เช่นหน้าบัน บานประตู – หน้าต่าง บัวหัวเสา เป็นต้น

เป็นที่แน่นอนว่าโบราณสถานต่างๆ ที่สร้างขึ้นมาแต่สมัยโบราณย่อมได้รับการบูรณะซ่อมแซมจนทำให้ลักษณะดั้งเดิมของอาคารเปลี่ยนไปไม่มากนักน้อย แม้การอนุรักษ์ตามหลักวิธีที่ถูกต้องจะพยายามคงเค้าโครงของเดิม แต่การนำวัสดุสมัยใหม่มาใช้ในการอนุรักษ์อาคารก็ย่อมเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ในบางกรณี การอนุรักษ์งานช่างรักในโบราณสถานก็เช่นกัน ปัจจุบันนี้ได้มีการนำวัสดุสมัยใหม่ เช่น อีพ็อกซี มาใช้ซึ่งให้ผลดีในมิติด้านความสะดวกในการใช้สอย แต่คุณค่าของความเป็นของแท้ดั้งเดิมก็อาจสูญหายไป โบราณสถานหลายแห่งได้นำเทคนิคกระบวนการในการตกแต่งอาคารแบบสมัยใหม่มาใช้ทดแทนเทคนิคแบบประเพณีดั้งเดิม นั้นอาจเกิดจากข้อจำกัดเรื่ององค์ความรู้ที่นับวันจะสูญหายตลอดจนแหล่งวัตถุดิบที่หายากขึ้น การศึกษาในครั้งนี้จึงน่าจะเป็นส่วนหนึ่งที่ช่วยพัฒนาการอนุรักษ์โบราณสถาน โดยเฉพาะงานช่างรัก ให้มีความสมบูรณ์ทั้งในแง่ของการอนุรักษ์ตัวชิ้นงาน และการฟื้นฟูเทคนิค ตลอดจนวัสดุแบบดั้งเดิม เพื่อให้รักษาคุณค่าความเป็นของแท้ในตัวอาคารให้คงอยู่มากที่สุด คณะผู้จัดทำจึงหวังว่าการศึกษาชิ้นนี้เป็นประโยชน์ต่อบุคลากรที่มีหน้าที่ในการอนุรักษ์โบราณสถานของกรมศิลปากรทั้งในปัจจุบันและอนาคต

สารบัญ

	หน้า
บทสรุป	๑
รายงานผลการดำเนินงาน	๒
ภาคผนวก	๑๘ .

บทสรุป

โครงการ งานช่างรักในโบราณสถานสมัยรัตนโกสินทร์ เป็นโครงการที่เกิดขึ้นภายใต้โครงการจัดการความรู้ เรื่อง เครื่องรัก เครื่องเงินที่เป็นโบราณวัตถุ – ศิลปวัตถุ และโบราณสถาน เพื่อการอนุรักษ์ การตรวจพิสูจน์ และสร้างสรรค์สืบทอดงานช่างไทย โดยมีสำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สำนักโบราณคดี และสำนักช่างสิบหมู่ เป็นผู้รับผิดชอบโครงการ

ในส่วนของสำนักโบราณคดี โดยกลุ่มอนุรักษ์โบราณสถาน ได้ดำเนินโครงการ งานช่างรักในโบราณสถานสมัยรัตนโกสินทร์ วัตถุประสงค์ของโครงการนี้คือการศึกษาระบบวิธีของงานช่างรักที่ปรากฏในโบราณสถาน โดยรวบรวมข้อมูลโบราณสถานในสมัยรัตนโกสินทร์ที่พบร่องรอย ชิ้นงาน หรือผลงานที่สร้างขึ้นมาจากงานช่างรัก และนำมาเปรียบเทียบกับงานช่างรักในโบราณสถานสมัยก่อนรัตนโกสินทร์ ที่หลงเหลืออยู่เพียงไม่กี่แห่ง อนึ่ง โบราณสถานที่ทำการศึกษาในครั้งนี้ ได้กำหนดขอบเขตเฉพาะกรุงเทพมหานคร พระนครศรีอยุธยา สุพรรณบุรี และเพชรบุรี และเก็บข้อมูลเฉพาะงานช่างรักที่สร้างขึ้นพร้อมกับตัวโบราณสถาน หรือเป็นงานที่มีหลักฐานในการสร้างชัดเจนว่าเป็นโบราณวัตถุ (เช่นบานประตู บานหน้าต่างที่เป็นโบราณวัตถุ แล้วนำมาประกอบ หรือดัดแปลงกับโบราณสถานแห่งใหม่) ทั้งนี้งานช่างรักที่ทำการศึกษาจะต้องเป็นงานที่ได้รับการอนุรักษ์โดยการสงวนรักษาไว้ หรือได้รับการสร้างใหม่เพียงบางส่วนโดยยังคงเหลือชิ้นงานดั้งเดิมเป็นส่วนใหญ่ การศึกษาครั้งนี้ได้มุ่งศึกษาเฉพาะด้านเทคนิควิธีการแต่เพียงอย่างเดียว แต่ศึกษาถึงรูปแบบทางศิลปกรรมที่ปรากฏบนงานช่างรักในยุคสมัยและสกุลช่างต่างๆด้วย เนื่องจากรูปแบบดังกล่าวสามารถเป็นเครื่องมือหนึ่งที่จะช่วยในการตรวจพิสูจน์งานช่างรักในพื้นที่อื่นได้เช่นกัน

ระยะเวลาการดำเนินโครงการงานช่างรักในโบราณสถานสมัยรัตนโกสินทร์ เริ่มตั้งแต่เดือน ตุลาคม ๒๕๕๕ ถึงเดือน กันยายน ๒๕๕๖ รวมทั้งสิ้น ๑ ปี ซึ่งประกอบด้วย การแต่งตั้งคณะกรรมการดำเนินงาน การประชุมเพื่อกำหนดแผนการดำเนินงาน และการดำเนินงานตามแผน ตามเอกสารในภาคผนวก ซึ่งในปีงบประมาณ ๒๕๕๖ ที่ผ่านมานั้น กลุ่มอนุรักษ์โบราณสถาน ได้ดำเนินการรวบรวมข้อมูลภาคเอกสารและการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญในสาขาที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้ได้ข้อมูลพื้นฐานในด้านงานช่างรักประเภทต่างๆ ตลอดจนกระบวนการในงานช่างรัก และได้ดำเนินการเก็บข้อมูลภาพในพื้นที่ศึกษาแล้วครบถ้วน

จากผลงานดำเนินโครงการที่ผ่านมา พบว่ามีโบราณสถานสมัยก่อนรัตนโกสินทร์เพียง ๔ แห่งที่ยังคงปรากฏชิ้นส่วน ร่องรอย หรือชิ้นงานช่างรักและได้รับการสงวนรักษาไว้ในสภาพเดิม ได้แก่ วัดไชยวัฒนาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา วัดสระบัว วัดใหญ่สุวรรณาราม และวัดเขาน้อยไธส จังหวัดเพชรบุรี สภาพของงานช่างรักในส่วนนี้ถือว่าชำรุดเสียหายมาก แต่ยังคงปรากฏลักษณะทางศิลปกรรมให้เห็น ส่วนโบราณสถานในสมัยรัตนโกสินทร์ที่พบการสงวนรักษางานช่างรักไว้นั้น มีจำนวนทั้งสิ้น ๑๕ แห่ง สภาพชำรุด บางแห่งได้รับการซ่อมแซมและสงวนรักษาไว้ให้มีสภาพดี

การดำเนินโครงการในปีที่ผ่านมา คงเหลือเพียงการนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์และสรุปผลการศึกษา และจะนำผลการศึกษาที่ได้มาจัดทำเป็นเอกสารและดำเนินการสัมมนาเพื่อเผยแพร่องค์ความรู้ในลำดับต่อไป

กลุ่มอนุรักษ์โบราณสถาน สำนักโบราณคดี

รายงานผลการดำเนินโครงการ

ความเป็นมาและเหตุผลในการศึกษา

สืบเนื่องจากโครงการความรู้ในการตรวจพิสูจน์โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุและสิ่งเทียม ประเภทเครื่องรัก และเครื่องเงิน มีจุดประสงค์ที่จะรวบรวมองค์ความรู้ด้านการตรวจพิสูจน์โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และสิ่งเทียม เพื่อเป็นการปกป้อง คຸ້ມครอง และรักษามรดกทางวัฒนธรรมเอาไว้

โบราณสถาน เป็นส่วนหนึ่งของมรดกทางวัฒนธรรมที่ต้องการการปกป้องและคຸ້ມครองเช่นเดียวกัน องค์ประกอบด้านมณฑลศิลปภายในโบราณสถานจำนวนมากอาศัยระเบียบวิธีการดำเนินงานช่างรัก ได้แก่ การลงรักปิดทอง การปิดทองร่องชาด การปิดทองร่องกระจก และการลงรักประดับมุก เป็นต้น โดยพบมากในส่วน การประดับหน้าบัน การประดับบัวหัวเสา บานประตู – หน้าต่าง ชຸ້มประตู – หน้าต่าง และฐานชุกชี นอกจากนี้ยังใช้ในการตกแต่งฝาห้องในสถาปัตยกรรมบางแห่ง ดังเช่นที่อ้างถึงใน “เอกสารจากหอหลวง” ความเป็นว่า “ด้านเหนือ มีพระตำหนัก ปลูกปักเสาลงในสระด้านเหนือหลังหนึ่ง ห้าห้องฝากระดานเขียนลายรดน้ำ ทองคำเปลว พื้นทาร์ก มีฉ้อฟ้าหางหงษ์ มุขซ้อนสองชั้น... ในระหว่างมุขโถงด้านใต้ชั้น ปลูกพระที่นั่งปราย ข้าวตอกหลังหนึ่ง เสาลงในสระ หลังคามีฉ้อฟ้าหางหงษ์ มุขซ้อนสองชั้น ฝาไม้มี มีแต่ลูกกรงมะหวดรอบพระ เณรียง เสาทราย ทาร์ก เขียนทองคำเปลว ทรงข้าวบิณฑ์”¹ และ “ฝากระดานหลังเจียด พื้นฝาทาแดง เขียนลาย ทองทรงข้าวบิณฑ์ เทพนมพรหมภักตร เปนพระตำหนักฝ่ายใน หลัง ๑”² ยารักนั้นจึงเป็นวัตถุที่สำคัญ อย่างหนึ่งในองค์ประกอบของงานสถาปัตยกรรมไทย และเป็นสิ่งที่บ่งบอกถึงความเจริญรุ่งเรืองทาง ศิลปวัฒนธรรมของไทย

กลุ่มอนุรักษ์โบราณสถาน สำนักโบราณคดี จึงมีโครงการศึกษาและเก็บข้อมูล “งานช่างรักใน โบราณสถานสมัยรัตนโกสินทร์” เพื่อการศึกษา ค้นคว้า และเก็บข้อมูลงานช่างรักในโบราณสถานที่ยังคง ได้รับการอนุรักษ์สภาพแบบดั้งเดิม หรือได้รับการเปลี่ยนแปลงน้อยที่สุด กล่าวคือ ยังสามารถทำหน้าที่เป็น เครื่องประดับอาคารได้และแสดงให้เห็นถึงประเภทของงานช่างรัก รวมถึงกระบวนการแบบศิลปะและลวดลายที่เป็น หลักฐานทางประวัติศาสตร์ศิลปะได้ โดยทำการเก็บรวบรวมข้อมูลงานช่างรักในโบราณสถานที่ยังสร้างขึ้น ตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์เป็นสำคัญ อย่างไรก็ตาม ขอบเขตการศึกษาครั้งนี้ยังรวมไปถึงงานช่างรักที่พบใน โบราณสถานสมัยเก่ากว่านั้นด้วย เพื่อเป็นข้อมูลสำหรับเปรียบเทียบคุณลักษณะต่างๆ ของงานช่างรักในแต่ละ สมัย

องค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษางานช่างรักในโบราณสถานสมัยรัตนโกสินทร์ ที่ยังคงได้รับการอนุรักษ์ สภาพในแบบดั้งเดิมนั้น สามารถเป็นข้อมูลเบื้องต้นเพื่อการศึกษาต่อยอดไปได้อีกหลากหลายแนวทาง ใน

¹ คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี, คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม: เอกสารจากหอหลวง อ้างใน จุลทรรณ พยาขรณนท, “ยารักในศิลปะไทย,” ใน สัมมนาวิชาการศึกษา ยารักเพื่ออนุรักษ์ภูมิปัญญาไทย อันเนื่องมาจากพระราชดำริสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๕๑), ๑๒

² เรื่องเดียวกัน

ที่นี่จะทำการวิเคราะห์รูปแบบ ลักษณะของงานช่างรัก ตลอดจนตำแหน่งของชิ้นงานที่สัมพันธ์กับพื้นที่ใช้สอย ในสถาปัตยกรรม ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะเป็นฐานข้อมูลสำหรับการตรวจพิสูจน์งานช่างรักแบบดั้งเดิมในโบราณสถาน ทั้งในแง่ภูมิทางประวัติศาสตร์และระเบียบวิธีต่างๆ ทั้งยังเป็นข้อมูลสำหรับการอนุรักษ์ในอนาคตอีกเช่นกัน

วัตถุประสงค์

๑. เพื่อรวบรวมข้อมูลด้านงานช่างรักแบบโบราณที่ยังคงปรากฏในโบราณสถานที่สร้างขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ และยุคสมัยอื่นๆ
๒. เพื่อศึกษาการนำช่างรักและระเบียบวิธีการด้านงานช่างรักประเภทต่างๆ มาใช้ในสถาปัตยกรรมไทย
๓. เพื่อเป็นแนวทางในการอนุรักษ์งานช่างรักในโบราณสถานของบุคลากรที่ปฏิบัติงานในกรมศิลปากร

วิธีการศึกษา

๑. การลงพื้นที่เก็บข้อมูลภาคสนาม

การเก็บข้อมูลภาคสนามเป็นวิธีการหลักของการศึกษา เนื่องจากจำเป็นต้องทำการสำรวจ ตลอดจนเก็บข้อมูลจากโบราณสถานในกรุงเทพมหานครและจังหวัดใกล้เคียง ได้แก่ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา จังหวัดสุพรรณบุรี และจังหวัดเพชรบุรี การสำรวจภาคสนามทำให้ได้ข้อมูลขั้นต้นของพื้นที่ โดยแบ่งออกเป็น การสังเกตการณ์ และการเก็บบันทึกข้อมูลด้วยกล้องถ่ายภาพ

๒. การศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้อง

เอกสารที่เกี่ยวข้องแบ่งออกเป็น ๒ กลุ่ม ได้แก่ เอกสารที่ให้ข้อมูลด้านระเบียบวิธีการทางงานช่างรัก กระบวนแบบและลวดลายที่นิยมใช้ในงานช่างรัก รวมถึงประวัติความเป็นมาของโบราณสถานที่ทำการสำรวจ และเอกสารประเภทภาพถ่ายโบราณหรือภาพถ่ายเก่าของโบราณสถานที่ทำการศึกษา (ถ้ามี) ที่แสดงให้เห็นถึงตัวอาคารและชิ้นงานช่างรักที่ปรากฏในอาคาร

๓. ศึกษาโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุที่เกี่ยวข้อง หมายถึงการศึกษาองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมของอาคารที่ถูกรื้อ หรือได้รับการปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่โดยเก็บรักษาองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมบางส่วน เช่น หน้าบัน บานประตู – หน้าต่าง ที่มีการประดับด้วยระเบียบวิธีทางงานช่างรักไว้ยังสถานที่อื่น เช่น พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ เพื่อเป็นการเปรียบเทียบกับงานช่างรักที่ปรากฏในโบราณสถาน และสามารถพิจารณาให้เห็นถึงคุณลักษณะต่างๆ ของชิ้นงานได้อย่างชัดเจน

ขอบเขตการศึกษา

ในเบื้องต้นนี้จะทำการเก็บข้อมูลในเขตกรุงเทพ และจังหวัดใกล้เคียง เช่นพระนครศรีอยุธยา สุพรรณบุรี และเพชรบุรี เนื่องจากเป็นกลุ่มจังหวัดที่เป็นศูนย์กลางของศิลปวัฒนธรรมรัตนโกสินทร์ และได้รับอิทธิพลศิลปวัฒนธรรมรัตนโกสินทร์มากที่สุด และทำการศึกษาคครอบคลุมไปถึงโบราณสถานที่สร้างในสมัยเก่ากว่าเพื่อเป็นข้อมูลสำหรับเปรียบเทียบ

ผลการดำเนินงาน

งานช่างรักเป็นหนึ่งในงานช่างสิบหมู่ แบ่งออกเป็นงานลงรักปิดทอง งานลงรักประดับกระจก และงานลงรักประดับมุก ซึ่งทั้งหมดนี้เป็นกระบวนการที่ใช้ในการตกแต่งโบราณสถานประเภทศาสนสถานของไทยมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ตามหลักฐานที่ยังคงปรากฏ จนกระทั่งในปัจจุบัน แม้จะมีการนำวัสดุสังเคราะห์อื่นมาใช้แทนรักสมุกแต่ก็ให้ผลเสียต่อโบราณสถานมากกว่า นอกจากนี้ ในกลุ่มงานช่างรักที่มีการเผยให้เห็นพื้นผิวของรัก เช่น งานลงรักปิดทองเขียนลายรดน้ำ งานลงรักปิดทองเขียนลายกำมะลอ และงานลงรักประดับมุก ยังไม่มีวัสดุอื่นที่สามารถทดแทนอย่างรักแท้ได้

จากการสัมภาษณ์และสืบค้นข้อมูลภาคเอกสารในส่วนของการอนุรักษ์งานช่างรักในโบราณสถานพบว่า ในการอนุรักษ์โบราณสถาน มีการนำอิพ็อกซีมาใช้แทนรักสมุกในงานประเภทลงรักประดับกระจก ซึ่งจัดเป็นสารประกอบโพลีเมอร์อย่างหนึ่ง และถูกนำมาใช้ในลักษณะตัวประสานระหว่างกระจกกับวัสดุพื้นผิวแทนการใช้รักสมุก เนื่องจากเป็นวัสดุที่หาได้ง่ายและราคาไม่แพง แต่เมื่อเปรียบเทียบกับรักสมุกแล้ว อิพ็อกซีมีความทนทานต่อรังสียูวีน้อยกว่ารักสมุก และให้ผลทางความงามน้อยกว่าด้วย

อย่างไรก็ดี ในการอนุรักษ์โบราณสถานหลายแห่งใช้วิธีการสร้างใหม่ (Reconstruction) กับงานตกแต่งโบราณสถานที่เป็นงานช่างรัก โดยเฉพาะในส่วนหน้าบัน บัวหัวเสา ชุ่มประตู่ ชุ่มหน้าต่าง และฐานชุกชี ซึ่งเป็นงานลงรักประดับกระจก ตลอดจนการลงรักปิดทองขึ้นใหม่ในส่วนของพระประธาน และบานประตู่ บานหน้าต่างที่เป็นงานเขียนลายรดน้ำ ทั้งนี้ งานประดับอาคารที่สร้างขึ้นใหม่นั้น อาศัยรูปแบบทางศิลปกรรมดั้งเดิมเป็นพื้นฐาน

ส่วนการออกสำรวจและรวบรวมข้อมูลภาคสนาม ได้ดำเนินการครบในเขตจังหวัดที่กำหนด ได้แก่ กรุงเทพมหานคร พระนครศรีอยุธยา สุพรรณบุรี และเพชรบุรี โดยได้เพิ่มเติมโบราณสถานในจังหวัดสมุทรสงครามอีก ๒ แห่ง เนื่องจากมีพื้นที่ติดกับเพชรบุรีและกรุงเทพมหานคร

ในเขตจังหวัดกรุงเทพมหานคร มีโบราณสถานที่ทำการสำรวจจำนวน ๘ แห่ง ดังนี้

๑. อาคารหมู่พระวิมาน พระราชวังบวรสถานมงคล ถนนหน้าพระธาตุ แขวงพระบรมมหาราชวัง เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร งานช่างรักที่พบในอาคารหมู่พระวิมาน พระราชวังบวรสถานมงคล คือการประดับบานประตู่และบานหน้าต่าง ประกอบด้วยงานช่างรักประเภทลายรดน้ำ ลายกำมะลอ และการปิดทองทึบ โดยที่งานเหล่านี้ได้รับการอนุรักษ์ไว้ด้วยวิธีการซ่อมเขียนใหม่ และการรักษาสภาพในบางส่วน

ภาพประกอบงานลงรักปิดทองเขียนลายรดน้ำและลายกำมะลอบนบานประตูและบานหน้าต่าง
อาคารหมู่พระวิมาน พระราชวังบวรสถานมงคล

๒. พระอุโบสถ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร ถนนสนามไชย แขวง
พระบรมมหาราชวัง เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร บานประตูพระอุโบสถ เป็นงานลงรักประดับมุกสร้างใน
สมัยรัชกาลที่ ๓ เมื่อครั้งบูรณปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่ มีทั้งหมด ๘ บาน เป็นงานลงรักประดับกระจกที่แสดงฝีมือ
ประณีต ละเอียดอ่อน แสดงภาพเหตุการณ์ในบทละครเรื่องรามเกียรติ์

ภาพประกอบ บานประตูลงรักประดับมุกสมัยรัชกาลที่ ๓

๓. พระอุโบสถ วัดราชบพิธสถิตมหาสีมารามราชวรวิหาร ถนนเฟื่องนคร แขวงวัดราชบพิธ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร บานประตูและหน้าต่างพระอุโบสถวัดราชบพิธฯ ตกแต่งด้วยงานช่างรักประเภทรักประดับมุกและลงรักปิดทอง ในส่วนของงานลงรักประดับมุกนั้น เป็นฝีพระหัตถ์ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นทิวากรวงศ์ประวัติ พระราชโอรสองค์ที่ ๓๐ ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเป็นพระองค์ที่ ๕ ในเจ้าจอมมารดาจันทร์ เดิมเป็นบานพระทวารและบานพระเกลพระพุทธรูปรางค์ปราสาทในพระบรมมหาราชวัง เมื่อเกิดเพลิงไหม้ในปีพ.ศ. ๒๔๕๖ ทำให้บานพระทวารและบานพระเกลเสียหายบางส่วน ส่วนที่ถอดออกมาได้ทันจึงนำมาติดที่พระอุโบสถวัดราชบพิธฯ

ภาพประกอบ บานประตูลงรักประดับมุกฝีพระหัตถ์ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นทิวากรวงศ์ประวัติ

๔. หอไตร วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร แขวงบ้านบาตร เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร
ผนังห้องเก็บพระไตรปิฎกภายในหอไตรวัดสระเกศประดับด้วยงานลงรักปิดทองเขียนสีหรือลายกำมะลอ โดย
ลงพื้นด้วยรักสมุก แล้วเขียนภาพด้วยสีฝุ่นและปิดทองในส่วนที่ต้องการ ส่วนที่ผนังห้องเก็บตู้พระธรรมนี้ยังมี
บานประตูและบานหน้าต่างประดับงานลงรักปิดทองเขียนลายรดน้ำ

ภาพประกอบงานลงรักเขียนลายกำมะลอที่ผนังหอไตร วัดสระเกศฯ

ภาพประกอบงานลงรักปิดทองที่บานหน้าต่าง วัดสระเกศฯ

๕. หอไตรวัดบ้านกล้วย หรือ หอเขียน พิพิธภัณฑสถานวังสวนผักกาด ถนนศรีอยุธยา เขตราชเทวี
กรุงเทพมหานคร งานช่างรักที่ปรากฏในหอเขียนแห่งนี้คืองานลงรักปิดทองเขียนลายรดน้ำบริเวณด้านในของ
ผนังอาคารและผนังห้องเก็บตู้พระธรรม แสดงเรื่องราวพุทธประวัติ โดยบรรยายถึงคราวตรัสรู้ และเหตุการณ์
สำคัญหลังจากนั้น ส่วนล่างของผนังแสดงเรื่องรามเกียรติ์ ภาพลายรดน้ำที่ผนังหอเขียนทั้งสองส่วนนั้นเป็นการ
ปะติดปะต่อกันอย่างไม่มีระเบียบ ไม่มีการเรียงลำดับเนื้อหา

ภาพประกอบ งานลงรักปิดทองเขียนลายรดน้ำที่ผนังหอไตรวัดบ้านกลิ้ง พิพิธภัณฑ์วังสวนผักกาด

๖. หอไตรวัดอัมพรวรารักษ์ แขวงปากคลอง เขตภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร ประดับตกแต่งอาคารด้วยงานช่างรักแทบทุกประเภทตลอดทั้งหลัง ที่ยังคงเป็นงานเก่าแก่ดั้งเดิม ได้แก่การลงรักประดับกระจกสีที่ผนังห้องเก็บพระไตรปิฎกตลอดทั้งแผงทั้งสี่ด้าน บริเวณเสาพาไลรอบชานเรือน ประดับด้วยงานลงรักปิดทองฉลุลาย บานประตูและบานหน้าต่าง ประดับด้วยงานลงรักปิดทองเขียนลายรดน้ำ แต่จากการสำรวจสภาพและลักษณะของจิตรกรรมน่าจะเป็นการสร้างขึ้นใหม่

ภาพประกอบงานช่างรักในหอไตร วัดอัมพรสวรรค์

๗. ตำหนักทอง วัดไทร แขวงบางขุนเทียน เขตจอมทอง กรุงเทพมหานคร พบงานลงรักปิดทองเขียนลายรดน้ำ ในการประดับตกแต่งอาคารตำหนักทองเกือบทั้งหลัง ได้แก่ส่วนฝาผนัง บานประตู บานหน้าต่าง และคอสอง และยังมียานลงรักประดับกระจกซึ่งใช้กับส่วนซุ้มหน้าต่าง

งานลงรักประดับกระຈกและงานลงรักปิดทองเขียนลายรดน้ำ ตกแต่งอาคารหอไตรวัดอัปสรสวรรค์

๘. พระอุโบสถ วัดราชโอรสารามราชวรวิหาร แขวงบางขุนเทียน เขตจอมทอง กรุงเทพมหานคร ที่บานประตูและหน้าต่างประดับด้วยงานลงรักประดับมุก เป็นรูปมังกรด้นเมฆ (ฮุ่นเหล่ง) เป็นงานรักประดับมุก ตามกรรมวิธีแบบไทย ส่วนด้านหลังของบานประตูตกแต่งด้วยงานลงรักเขียนลายก่ำมะลอแบบจีน และคงเป็นฝีมือช่างชาวจีนเนื่องจากสามารถผสมสีแดงได้สดใส แตกต่างจากงานเขียนลายก่ำมะลอของช่างไทยที่มีสีสันทม่นกว่า

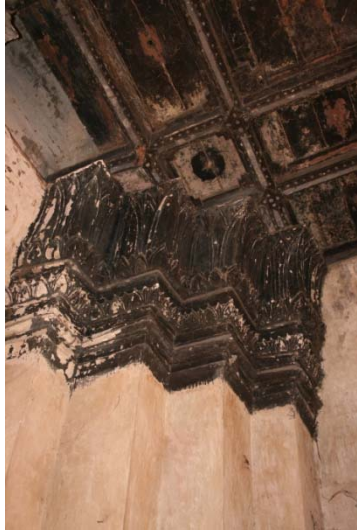

งานรักประดับมุกตามกระบวนวิธีช่างไทย และงานเขียนลายก่ำมะลอ สันนิษฐานว่าเป็นฝีมือช่างจีน

อนึ่ง โบราณสถานทั้ง ๘ แห่งนี้เป็นโบราณสถานที่สร้างขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ทั้งสิ้น และหากพบข้อมูลโบราณสถานที่มีการสงวนรักษางานช่างรักดั้งเดิม ก็จะทำให้การสำรวจและนำมารวบรวมเพิ่มเติมในลำดับต่อไป

เขตจังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีโบราณสถานที่ทำการสำรวจจำนวน ๒ แห่ง ดังนี้

๑. วัดไชยวัฒนาราม ตำบลบ้านป้อม อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่งมีระเบียบวิธีทางงานช่างรักที่นำมาใช้ได้แก่ งานลงรักปิดทองประดับกระຈก พบที่เพดาน ชุ่มจรณะ และรัตนบัลลังก์ งานลงรักปิดทองทึบ พบที่บัวหัวเสา และองค์พระพุทธรูปทรงเครื่อง

ภาพประกอบงานช่างรักดั้งเดิมที่พบในวัดไชยวัฒนาราม

๒. อุโบสถและวิหารวัดสุวรรณดาราราม ตำบลหอรบรัตนไตร อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา งานช่างรักที่พบใช้ประดับอาคารพระอุโบสถและพระวิหาร ส่วนเครื่องลายทองทั้งหมดและ ชุ่มประตู่ – หน้าต่าง ตกแต่งด้วยงานปูนปั้นลงรักประดับกระจก และมีทวยไม้ที่รองรับชายคาพระอุโบสถ เป็น ทวยไม้สลักรูปพญานาค มีสภาพค่อนข้างสมบูรณ์ โดยยังคงสภาพรูปแบบและลวดลายอันประณีตของช่าง โบราณอยู่ เคลือบด้วยยางรักสีดำตลอดทั้งทวยไม้ ไม่พบเศษกระจกหรือเศษทองคำเปลว

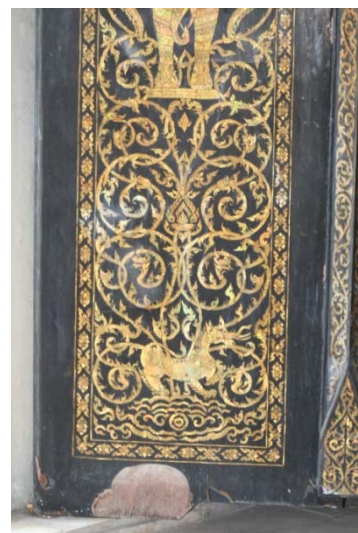

งานลงรักประดับกระจก หน้าบันพระอุโบสถวัดสุวรรณดาราราม และชิ้นส่วนกระเบื้องฐานพระที่ร่วงหล่นลงมา

วัดไชยวัฒนารามเป็นวัดที่สร้างขึ้นก่อนสมัยรัตนโกสินทร์ ขณะที่วัดสุพรรณดาราราม เป็นวัดที่สร้างขึ้นในสมัยอยุธยาตอนปลาย แต่ได้รับการปฏิสังขรณ์ในสมัยรัตนโกสินทร์ จึงได้ทำการศึกษาในฐานะโบราณสถานสมัยรัตนโกสินทร์

เขตจังหวัดสุพรรณบุรี มีโบราณสถานที่ทำการสำรวจจำนวน ๒ แห่ง ดังนี้

๑. อุโบสถวัดพระนอน ตำบลพิหารแดง อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี บานประตูและบานหน้าต่างอุโบสถวัดพระนอน ประดับด้วยงานลงประดับมุขทุกบาน ทั้งส่วนบานและส่วนอกเลา

บานประตูรักประดับมุข วัดพระนอน

๒. พระอุโบสถหลังเก่า วัดป่าเลไลยก์วรวิหาร ตำบลรั้วใหญ่ อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี พบงานลงรักปิดทองทึบและงานลายรดน้ำที่ประตูและหน้าต่าง คือ ส่วนกรอบเช็ดหน้าลงรักปิดทองทึบ ในขณะที่บานประตูและบานหน้าต่าง รวมไปถึงอกเลา ประดับด้วยลายรดน้ำ โดยที่สภาพของทองคำเปลวที่ปิดเป็นลายรดน้ำนั้นเลือนหายไปมากกว่าครึ่ง คงเหลือเฉพาะส่วนบนของบานประตู –

หน้าต่าง เป็นส่วนใหญ่ แต่พื้นรักสมุกที่ฉาบบนบานประตู – หน้าต่าง ยังคงสมบูรณ์ มีลวดกะทะาะ ออกเป็นบางบานเท่านั้น

บานประตูอุโบสถหลังเก่า วัดป่าเลไลยก์

โบราณสถานทั้ง ๒ แห่ง เป็นโบราณสถานที่สร้างในสมัยรัตนโกสินทร์
เขตจังหวัดเพชรบุรี มีโบราณสถานที่ทำการสำรวจจำนวน ๓ แห่ง ดังนี้

๑. อุโบสถวัดสระบัว ตำบลคลองกระแซง อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบุรี งานช่างรักที่พบใน
โบราณสถานแห่งนี้เป็นงานลงรักประดับกระจก ส่วนที่ได้รับการสงวนรักษาไว้ในสภาพเดิมคือส่วนหน้าบันและ
บัวหัวเสา อีกจุดหนึ่งคือบริเวณฐานของใบเสมา พบร่องรอยยารักสีดำในปริมาณน้อย โดยพบตามร่องหรือพื้น
หลังของลวดลาย และพบชิ้นส่วนกระจกสีเขียวแบบเดียวกับที่พบบนหน้าบัน และที่ใบเสมาพบร่องรอยคราบ
รักพื้นสีดำในปริมาณมาก

ภาพประกอบงานช่างรักดั้งเดิมที่พบในอุโบสถวัดสระบัว

๒. พระอุโบสถวัดใหญ่สุวรรณารามวรวิหาร ถนนพงษ์สุริยา ตำบลท่าราบ อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบุรี งานช่างรักที่พบในพระอุโบสถ วัดใหญ่สุวรรณาราม ประกอบด้วยงานลงรักประดับกระจกที่เครื่องลายองและหน้าบันบนพระอุโบสถและพระระเบียงคด งานปิดทองฉลุลายที่เสาร่วมใน และสันนิษฐานว่าน่าจะมีการลงรักปิดทองที่บิใบเสมา

ภาพประกอบงานช่างรักดั้งเดิมที่พบในอุโบสถวัดใหญ่สุวรรณาราม

๓. อุโบสถวัดเขabanไดอิฐ ตั้งอยู่บนเขabanไดอิฐ ตำบลไร่ส้ม อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบุรี งานช่างรักที่พบในอุโบสถวัดเขabanไดอิฐคือ การประดับอาคารในรูปแบบและวิธีการเดียวกับวัดสระบัวและวัดใหญ่สุวรรณาราม ได้แก่ การประดับหน้าบันและบัวหัวเสาด้วยงานปูนปั้นลงรักประดับกระจก

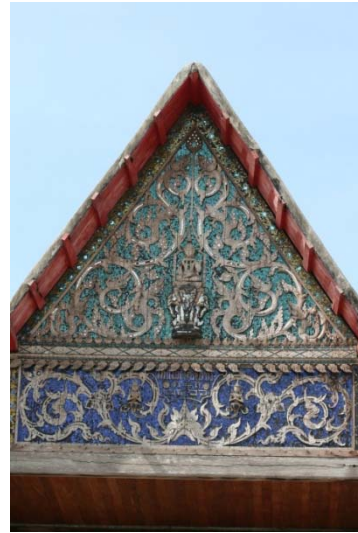

ภาพประกอบงานช่างรักดั้งเดิมที่พบในอุโบสถวัดเขabanไดอิฐ

โบราณสถานทั้งสามแห่งนี้ เป็นโบราณสถานที่สร้างขึ้นในสมัยก่อนรัตนโกสินทร์ทั้งสิ้น

เขตจังหวัดสมุทรสงคราม มีโบราณสถานที่ทำการสำรวจจำนวน ๒ แห่ง ดังนี้

๑. อุโบสถและวิหารวัดเหมืองใหม่ ตำบลเหมืองใหม่ อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม พบคราบรักสมุกที่ใบเสมารอบอุโบสถ มีลักษณะเป็นการเคลือบปิดทับใบเสมาทั้งใบเนื่องจากตัวใบเสมา และยังมีรักสมุกปั้นเป็นลวดลายไทยประดับ ซึ่งเมื่อพิจารณาจากฝีมือช่างแล้ว พบว่ามีความแตกต่างจากการปั้นปูนประดับอุโบสถอย่างเห็นได้ชัด นอกจากนี้ยังพบเศษทองคำเปลวติดอยู่เล็กน้อย จึงสันนิษฐานว่าเป็นงานปิดทองที่ในส่วนที่เป็นรักสมุกเคลือบใบเสมา และอาจมีงานประดับกระจกบริเวณที่ปั้นรักสมุกเนื่องจากพบเศษกระจกสีอย่างใดก็ได้ สภาพของใบเสมาและยางรักที่พบนั้นดูคล้ายกับใบเสมาที่วัดสระบัว คือแห้งแข็งกระด้างและหลุดออกจากใบเสมาเป็นส่วนมาก ตัวใบเสมาคงเป็นเสมาเก่าที่สร้างคนละช่วงเวลากับอุโบสถ นอกจากนี้ ยังพบงานรักประดับกระจกที่ปรากฏบนหน้าบันวิหารวัดเหมืองใหม่

งานลงรักปิดทองที่โบสถ์ และงานลงรักประดับกระจกที่หน้าบันวิหาร วัดเหมืองใหม่

๒. กุฏิทอง วัดภุมรินทร์กุฏิทอง ตำบลสวนหลวง อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม งานช่างรักที่พบในกุฏิทอง เป็นงานลงรักปิดทอง มีทั้งงานลายรดน้ำ ลายก้ามปู และปิดทองฉลุลาย ตามส่วนต่างๆ ของเรือน

งานลงรักปิดทองเขียนลายก้ามปู ที่ผนังกุฏิทอง วัดภุมรินทร์กุฏิทอง

โบราณสถานทั้ง ๒ แห่งนี้เป็นโบราณสถานที่สร้างขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์

โบราณสถานที่สร้างขึ้นก่อนสมัยรัตนโกสินทร์บางแห่งได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์ในสมัยรัตนโกสินทร์ รวมถึงการตกแต่งโบราณสถานด้วยงานช่างรักก็ได้รับการสร้างใหม่ในคราวเดียวกันหรือใกล้เคียง ก็จะนับเป็นโบราณสถานในสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งพบว่า มีโบราณสถานที่สร้างขึ้นในสมัยก่อนรัตนโกสินทร์ จำนวน ๔ แห่งในเขตจังหวัดพระนครศรีอยุธยาและเพชรบุรี

เป็นที่ทราบกันดีว่า งานศิลปกรรมในจังหวัดเพชรบุรีมีเอกลักษณ์เฉพาะตัว นักวิชาการหลายท่านเรียกว่าเป็นสกุลช่างเพชรบุรี การศึกษางานศิลปกรรมที่มีความเฉพาะตัวเช่นนี้จึงน่าสนใจ และจะได้ทำการศึกษาเปรียบเทียบกับงานศิลปกรรมในพื้นที่อื่นด้วย

งานช่างรักที่พบในโบราณสถาน มีทั้งงานลงรักประดับกระจก งานลงรักปิดทอง และงานลงรักประดับ
มุก นับว่ามีครบทุกระเบียบวิธีการ ยางรักจึงมีบทบาทที่สำคัญอย่างยิ่งในโบราณสถานทุกแห่ง ตลอดจนองค์
ความรู้ด้านกระบวนการสร้างงานช่างรักก็มีความจำเป็นต่อการอนุรักษ์โบราณสถานในอนาคตอีกเช่นกัน

ภาคผนวก